

NICO RIEMERSMA

Zeven Jezus-boeken op een rij

In het afgelopen seizoen besprak ik in de leeskring 'Jezus tussen hemel en aarde' een zevental Jezus-boeken die in de afgelopen twee decennia in (het) Nederland(s) verschenen zijn:

- PAUL VERHOEVEN, *Jezus van Nazaret*, Amsterdam 2008.
- TOM WRIGHT, *Gewoon Jezus: Een nieuwe visie op wie hij was, wat hij deed en waarom hij ertoe doet*, Franeker (2013) 2015².
- JOSEPH RATZINGER, *Deel I. Van de doop in de Jordaan tot de gedaanteverandering, II. Van de intocht in Jeruzalem tot de opstanding, III. Proloog: De kinderjaren*, Tielt 2007³/2011⁴/2012⁴.
- GERHARD LOHFINK, *Jezus van Nazaret. Wat wou hij? Wie was Hij?* Gent 2015.
- FIK MEIJER, *Jezus & en de vijfde evangelist*, Amsterdam 2015.
- CHARLES VERGEER, *Een nameloze: Jezus de Nazarener*, Nijmegen & Amsterdam 1997.
- CEES DEN HEIJER, *Jezus, een mensenleven: Een geschiedenis van een mens onder de mensen*, Kampen 2017.

Ik heb met opzet gekozen voor Jezus-boeken van auteurs uit verschillende hoeken: van twee r.k. nieuwtestamentici, één uit het Engelstalig gebied: Tom Wright, en één uit het Duitstalig gebied: Gerhard Lohfink, van een protestants nieuwtestamenticus: Cees den Heijer, van een systematische theoloog uit kerkelijke hoek: Joseph Ratzinger, van een filmer, Paul Verhoeven, van een classicus: Fik Meijer en van een filosoof: Charles Vergeer. Een vrouwelijke auteur die een vergelijkbaar over Jezus heeft geschreven, ben ik niet tegengekomen.

De boeken van Verhoeven, Meijer en Vergeer zijn het minst systematisch, in die zin dat je er niet goed achter komt waarom zij hun boek zo hebben opgebouwd. De andere auteurs volgen vaak de chronologische lijn van Jezus' leven, dat gebeurt bij deze drie auteurs minder tot niet. De boeken van Verhoeven en Vergeer zijn het meest speculatief. Ze suggereren oplossingen van de evangelisten voor zaken die zij alleen zelf als een probleem zien. Het loopt ook nogal eens uit op tegenstrijdige oplossingen/interpretaties/lezingen.

Alle boeken kennen eigenlijk wel een zelfde stel vragen: (1) Wie was hij? (2) Waar stond hij voor? Al wordt niet aan het begin van elk Jezus-boek expliciet melding gemaakt van de onderzoeksvraag/vragen.

Bronnen

De grote vraag is: hoe ga je te werk om deze vragen te beantwoorden. Daarvoor dien je alle bronnen te raadplegen die over de betrokkene bestaan en je dient deze te wegen. In diverse van bovengenoemde Jezus-boeken komt de bronnenkwestie wel aan de orde, maar niet in alle boeken. Het eerste is wel het geval in het boek van Paul Verhoeven, en dat van Fik Meijer. Paul Verhoeven noemt een groot aantal bronnen, maar hij weegt ze niet. Feitelijk gebruikt hij toch eigenlijk alleen de vier evangeliën (met uitzondering van het verhaal, verteld door Celsus, over Maria die door een Romeins soldaat, Pantera genaamd, zou zijn verkracht, waaruit Jezus is geboren), in het bijzondere het Marcusevangelie. Over het Johannesevangelie is hij gezien de hoge christologie erg negatief, maar hij gebruikt dit evangelie toch ook verschillende malen voor zijn Jezus-onderzoek. Ook Fik Meijer bespreekt de bronnenkwestie, met speciale aandacht voor het *Testimonium Flavianum*, gevolgd door bespreking van Romeinse schrijvers als de historicus Tacitus, de biograaf Suetonius en de brieven-schrijver Plinius de Jongere. In het werk van deze auteurs is minder sprake van Jezus, maar veel meer van zijn aanhangers: de christenen. Cees den Heijer noemt daarnaast weer andere bronnen dan Verhoeven en Meijer, maar laat in het vervolg ook niet zien hoe hij met deze bronnen omgaat en hoe hij ze

weegt. In de andere Jezus-boeken worden de vier evangeliën gebruikt voor beantwoording van bovengenoemde vragen zonder nadere verantwoording.

Karakter van de evangeliën

Als het om de evangeliën als bron gaat, is er groot verschil tussen de auteurs met betrekking tot hun visie op het karakter van de evangeliën. Verhoeven, Meijer en Den Heijer zeggen direct dat de evangeliën geen geschiedenis bieden van het leven van Jezus, dat het om geloofsgetuigenissen gaan, maar ze gebruiken de evangeliën wel als een historische bron zonder aan te geven hoe je de historische informatie uit het geloofsgetuigenis kan losmaken. Gerhard Lohfink geeft aan dat er bij de evangeliën geen sprake is van 'overschilderingen', d.i. van mooier en groter maken van Jezus, maar dat het gaat om interpretaties van Jezus: zijn woorden en daden. En hij wijst erop dat een historische documentaire geen recht zou doen aan Jezus en waar het bij hem op aankomt: zijn roeping, zending van Godswege en het mysterie van zijn persoon. Joseph Ratzinger zegt dat hij de historische kritiek voor essentieel houdt, maar maakt eigenlijk duidelijk dat hij de evangeliën voor historisch houdt, want met de uitkomsten van de historische kritiek doet hij in zijn Jezus-trilogie niets. Ook hij wijst er net als Lohfink op dat de historische methode het geheim van Jezus niet echt kan pakken. Daar hebben Ratzinger en Lohfink een belangrijk punt, dunkt me.

Context van Jezus

Om te begrijpen wie Jezus was, zal men hem ook in zijn tijd en wereld moeten plaatsen. Het mag opvallend heten dat daar in de genoemde Jezus-boeken eigenlijk weinig aandacht voor is. Dat geldt in het bijzonder voor Joseph Ratzinger, Gerhard Lohfink, Charles Vergeer, Cees den Heijer, maar toch ook voor Paul Verhoeven van wie je dat in het geheel niet zou verwachten. Tom Wright heeft aandacht voor de historische situatie van de eerste eeuw die hij typeert als een storm, respectievelijk waarbinnen Jezus optreedt. Zijn aandacht geldt vooral de keizerlijke macht en invloed van Rome, niet zozeer de maatschappelijke, politieke en religieuze situatie van Judea en Galilea ten tijde van Jezus. De meeste aandacht voor de historische setting van Jezus heeft Fik Meijer. Het hele eerste deel van zijn boek is eraan gewijd. Ik had gehoopt dat hij zich op de eerste eeuw had geconcentreerd, vooral op de periode van Herodes de Grote en Herodes Antipas, met de prefect Pontius Pilatus en hogepriester Kajafas, maar hij beschrijft de setting nog veel breder: vanaf Alexander de Grote (356 v.Chr.) tot aan de opstand van Simon Bar Kochba in 132 n.Chr.

Voor één punt vraag ik tot slot hier aandacht: de verschillende visie op keizer Augustus van Fik Meijer en Joseph Ratzinger. De militaire en economische macht van Rome die via koningen en prefecten zich tot diep in Judea en Galilea manifesteerde, waar Ratzinger het Romeinse Rijk uiterst positief beoordeelt: keizer Augustus heeft 250 jaar vrede, rechtszekerheid en welvaart gebracht, hoewel Ratzinger wel negatief is over de goddelijke eigenschappen die de keizer zich toerekent.

Messiaanse verwachting/verlangen

Een belangrijk aspect voor het verstaan van Jezus' optreden zijn de messiaanse verwachtingen die in die tijd veelvuldig aanwezig zijn. Een groot aantal Jezus-boeken (met uitzondering van o.a. Paul Verhoeven) hebben daarvoor aandacht, iedereen weer op zijn eigen wijze.

- *Ratzinger* sluit aan bij de verwachting van een profeet zoals Mozes (Deut. 18,15), meer in het bijzonder bij de uitspraak in Deuteronomium 34,10 'die de Heer van aangezicht tot aangezicht gekend heeft', een verwachting die hij messiaans noemt, hoewel het in Deuteronomium om een profeet gaat. 'De nieuwe Mozes zal Gods gelaat werkelijk en rechtstreeks te zien krijgen en met Hem kunnen spreken op basis van dit voluit zien.'

- *Vergeer* spreekt heel globaal over een tijd die vervuld was van een verlangen naar de voleinding der tijden.
 - *Meijer* heeft vooral aandacht voor de vele gestalten in die tijd die zich de messias waanden als ook voor de roep om een leider die als een messias de joden zou bevrijden van de Romeinse onderdrukking.
 - *Wright* wijst erop dat het volk Israël lang de verwachting heeft gehad dat God op een dag als koning zal komen/terugkeren en dan de leiding neemt.
- Dit spreken over de toenmalige messiaanse verwachtingen heeft met de gedachte te maken dat Jezus met zijn verkondiging van 'het koninkrijk van God is nabij' daarop aansloot.

De kern: het koninkrijk van God

Centraal staat bij Jezus de verkondiging in (1) woord (gelijkenissen) en (2) daad (wonderen) het Koninkrijk Gods, maar vooral ook in (3) zijn dood aan het kruis als uitdrukking van zijn ultieme liefde. Dat wordt eigenlijk door alle auteurs wel beweerd. Meijer, Vergeer en Verhoeven zullen dat echter niet zeggen als het gaat om de dood van Jezus aan het kruis. Zij houden Jezus' dood meer voor een poging van Romeinse kant om Jezus onschadelijk te maken.

De uitdrukking 'Het koninkrijk van God (is nabij)' wordt verschillend begrepen:

- *Lohfink* houdt het woord 'heerschappij' voor een juistere uitdrukking dan 'koninkrijk' omdat het met *basileia* om een dynamisch begrip gaat. Met het koninkrijk van God gaat het dus om Gods heerschappij in deze wereld.
- *Den Heijer* verstaat onder 'Het koninkrijk van God is nabij' dat God spoedig in de geschiedenis zal ingrijpen.
- Ook *Ratzinger* zegt dat het bij het Rijk Gods niet gaat om een aanstaand of op te richten rijk, maar om Gods heerschappij in deze wereld die Ratzinger dan christologisch verstaat. Als Jezus zegt: 'Het Rijk Gods is nabij', dan verwijst hij naar zichzelf: God heerst in hem op goddelijke wijze, zonder aardse macht, in liefde tot het uiterste.
- *Wright* verstaat 'het koninkrijk van God' als 'God heeft nu de leiding'. Dat is aan Jezus te zien: in Jezus start nu zijn campagne van genade en vergeving.
- *Verhoeven* zegt dat Jezus het koninkrijk van God wel gepredikt mag hebben (in gelijkenissen en exorcismen), maar dat het koninkrijk nooit is gekomen. Jezus is na zijn vlucht uit Jeruzalem tot de gedachte gekomen dat God wilde dat hij stierf. God had besloten om het koninkrijk uit te stellen en heeft in plaats daarvan zijn dood verordend. Om dat (= het niet komen van het koninkrijk) te verhullen heeft de kerk daarvoor in de plaats 'het valse concept van de opstanding' gezet.

De verhouding van Jezus tot het jodendom/de Tora

Voor het feit dat Jezus een jood was, hebben niet alle auteurs expliciet aandacht. Dat is wel het geval bij *Den Heijer*. Zijn hele boek draait eigenlijk wel om de verhouding tussen de Jezusbeweging/het christendom en het jodendom.

Boeiend is vooral om te zien hoe de diverse auteurs spreken over Jezus' relatie tot de Tora:

- *Den Heijer* zegt meermalen dat Jezus niet met het jodendom breekt, dat hij de Tora trouw blijft tot zijn dood. Daarbij wijst hij erop dat Jezus minder nadruk legt op de letter van de wet als wel op de geest van de Tora. Hij gaat tussen Hillel en Sjammai een derde weg. Hij is vroom, trouw aan de geboden, maar zijn vroomheid hindert hem niet om zich buiten de kring van geestverwanten te wagen: zondaren/tollenaren, niet-joden, armen, zieken en vervolgd.
- *Lohfink* stelt zich de vraag of Jezus de Tora heeft afgeschaft dan wel zichzelf als een nieuwe wetgever gemanifesteerd. Hij komt tot de conclusie dat geen van beide het geval is. Wat Jezus met de Tora heeft gedaan, is de Tora interpreteren. Hij heeft begrepen in welke richting de Tora en haar dynamiek opgevat moet worden. Hij heeft haar met een bewonderenswaardige fijngevoeligheid vanuit haar kern geïnterpreteerd.

- *Meijer* wijst op het ontstaan van wrevel bij de farizeeën en schriftgeleerden over zijn naleven van de Tora, i.h.b. van de sabbat. Hij wilde de Tora niet afschaffen, hoewel het daar misschien wel op leek, maar hij wilde de wet vervullen. Hij presenteert zich als een nieuwe Mozes. Hij vraagt om meer dan naleving van de wet, en wel om totale overgave aan de wil van God (vgl. Lohfink)

- *Ratzinger* zegt allereerst dat Jezus niet gekomen is om de wet en de profeten af te breken, maar om die te vervullen, om vervolgens te beweren dat bij langer luisteren naar de Bergrede toch een tegenstelling zichtbaar wordt tussen de Tora van Mozes en de Tora van de Messias, en wel m.b.t. de sabbatheiliging, het eren van de ouders en het gebod tot levensheiliging om daarna te zeggen dat de kerk de spanning weer heeft weten op te heffen: herstel van de sociale functie op de zondag, familie als kern van alle sociale ordening en een eigen christelijke sociale leer.

- *Verhoeven* duidt de vijandigheid waarmee Jezus te maken krijgt als niet onlogisch gezien zijn aanval op de bestaande godsdienstige en maatschappelijke orde, zoals blijkt uit zijn visie op de sabbat, zijn visie op rein/onrein, het afwijzen van vasten, het liefhebben van de vijand, het uitsluiten van rijken, zijn visie op begraven, het moeten doorsnijden van familiebanden, zijn kritiek op schriftgeleerden, het uitnodigen van zondaars en tollenaars bij maaltijden, zijn visie op het betalen van belasting aan de keizer. Het zijn 'woorden van een rebel'.

Beeld van Jezus

- Het beeld van Jezus dat in alle drie Jezus-boeken van *Ratzinger* domineert is dat van Jezus als 'Zoon', gebruikt door Jezus zelf, dan wel als 'de Zoon van God, gebruikt door anderen, voortkomend uit het intieme gesprek van Jezus met God die hij steeds zijn Vader noemt. Wat opvalt bij *Ratzinger* is, dat hij vooral oog heeft voor Jezus' boodschap: zijn verkondiging en zijn spreken over zichzelf.

- *Wright* vraagt vooral aandacht voor het feit dat Jezus groter, verontrustender en indringender is dan wij denken. Hij handelde alsof hij de leiding had, gedroeg zich alsof hij een bepaald gezag had. Zijn verhalen waren prikkelend en diepzinnig rijk. Hij past niet in bestaande categorieën. Leidinggevend in alles is het exodusverhaal.

- *Den Heijer* keert zich tegen het beeld van Jezus als een joodse revolutionair die aan het hoofd van een groep opstandelingen een poging gedaan heeft om met geweld de tempel van Jeruzalem te bezetten (zie *Verhoeven* en *Vergeer*). Uit het evangelie rijst, zo *Den Heijer*, een ander beeld op, en wel dat van een weinig strijdbare koning die op een ezel Jeruzalem binnenrijdt, die zich niet verzet tegen zijn arrestatie, die vreedstichters gelukkig prijst en zelfs oproept om de vijand lief te hebben.

- *Vergeer* houdt Jezus voor iemand die fanatiek en gewelddadig was. Jezus doet een radicale poging om met geweld de tempel van heidense smetten te reinigen, maar dat mislukt uiteindelijk. Hij wordt opgepakt en gedood. Hij was vervuld van het koninkrijk van God, had een simpel, boers geloof, moet zich een mislukkeling gevoeld hebben toen hij wanhopig aan het kruis stierf, verlaten door al zijn volgelingen.

- *Meijer* noemt het spreken van Jezus over het koninkrijk van God voorzichtig en ongevaarlijk voor de Romeinen. Zijn nieuwe visie op het nieuwe rijk op aarde is dat het niet gebaseerd is op haat, wrok en geweld, maar op vrede, compassie en liefde, zelfs voor de vijand. Hij stierf een vreselijke dood, ontgoocheld, hij had het naderend koninkrijk beloofd, maar daar was niets van terechtgekomen.

- *Verhoeven* houdt Jezus voor een hele aardse, militante man, die een hele ontwikkeling heeft doorgemaakt. Hij heeft zich als een zondaar laten dopen door Johannes om zo aan de dag van de toorn te ontkomen. Na de arrestatie van Johannes de Doper heeft zich een omkeer in zijn denken voltrokken. Het accent verschoof van een vreselijke dag der wrake naar de weldadige komst van het Koninkrijk Gods, waarvan hij de profeet was. Bij de transfiguratie was hij een ander mens geworden, hij had zichzelf een centrale rol toebedacht bij het 'inbreken' van het

koninkrijk Gods waarvan hij verwachtte dat dat op het punt stond te gebeuren. Na zijn vlucht uit Jeruzalem is hij in een existentiële crisis terecht gekomen, is tot de gedachte gekomen dat God wilde dat hij stierf. Zijn terdoodveroordeling boog hij om in een goddelijk besluit. Na de dood van Lazarus stort hij in en ziet geen reden meer om zich aan te geven, het was nooit Gods bedoeling geweest dat hij zou sterven. En hij radicaliseert: hij meent dat het koninkrijk van God alleen door gewapende strijd tot stand kan komen. Vervolgens wordt hij als misdadiger/terrorist opgepakt en gedood.

- *Lohfink* vraagt aandacht voor Jezus' spreekstijl: nauwkeurig, precies kort en raak, ingenieus en vindingrijk. Zijn woorden zijn stoorzenders die mensen wakker willen schudden. Hij vertelt in zijn verhalen van spannende, ongewone mensen: zwendelaars, schijnheiligen, bedriegers. Een enorme durf om zo over het koninkrijk van God te spreken. Gods zaak zal niet slagen, zegt Jezus, met lafaards, met mensen die niet in beweging komen, die zichzelf voortdurend veilig willen stellen, die liever afwachten dan handelen. Gods nieuwe wereld zal alleen maar slagen, als mensen bereid zijn om risico's te nemen, alles in te zetten, alles op alles te zetten en met een uiterste vastberadenheid 'doeners' te worden. *Lohfink* heeft niet alleen aandacht voor het heil dat Jezus brengt, maar ook voor het aspect van het oordeel: het brengt scheiding tussen mensen met zich mee. Jezus vraagt mensen helemaal: onverbiddelijk en onvoorwaardelijk.

*Den Haag-Zuidwest,
23 mei 2019*